

Олекса РІЗНИКІВ (Одеса)

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В МОЄМУ ЖИТТІ

Тарас Шевченко увійшов у моє життя вибухово, струсно-стресно, евристично. Але цікаво, що не в школі, не в театральному училищі, навіть не в Кіровоградському українському театрі, куди мені дали призначення-скерування, а у *Мордовських концтаборах 1960 р.*, куди я потрапив за вироком трибуналу Одеського військового округу.

Ми, троє членів літстудії міста Первомайська (Миколаївщина), восени 1958 р. написали, надрукували на друкарських машинках і поширили 7 і 8 листопада по Кіровограду (я) та по Одесі (Володимир Барсукивський) летючку. Написана вона російською мовою, бо ми тоді були, як переважна більшість юних східняків, *homosovietikusami*, зомбованими школою і окупаційною владою. У летючці переважали загальнодемократичні гасла типу: *“Довольно раскалывать мир на два так называемых лагеря! Мы стоим за признание церкви государством. Долой атеистическую пропаганду! Долой фашистскую диктатуру партии! Да здравствует подлинная свобода народа!”* тощо. І підписали: **“Союз борьбы за освобождение народа (СОБОЗОН)”**

На превеликий жаль, про національні болі наші ми тоді нічого не згадали, хоча зберігся з тих часів аркуш, на якому я записав рядочки:

*Я забув українську мову,
я забув Запорізьку Січ,
як мені повернути знову
ту свободу і рідну річ?*

Написав я ці слова у ті мої кіровоградські дні, коли працював у театрі і проводив був якийсь унікальний *“тиждень української мови”* (добре хоч на це спромігся!). Цілий тиждень ми з артистом Григорієм Черемушевим – свідомо! – розмовляли і писали лише нашою, *“аби її не забути, бо ж ми все-таки українці”*. Цей період намацування рідного, незабування його, нуртування його у тайниках душі, чимось схожого на підземну дію згаслого ніби-то вулкану я описав у повісті *“Тиждень укромови”*, надрукованій у книжці прози *“З людей”*, виданої у Дрогобичі 2000 р. видавництвом *“Відродження”*. А хіба не про це значно пізніший вірш:

*Ви кажете – загоїлось, зрослось.
Погаслим називаєте вулканом,
І унизу причаєне село
Затягуєте зашморгом-арканом.*

*Ви кажете: я сам себе скував,
Ввібравшись в шкаралуцу із граніту –
Та паросток зелений пробива*

Броню горіха на початку літа.

*Ви вірите й не вірите мені,
моєму сну, спокою і терпінню,
Моєму вже замшілому камінню
І крові, що спеклася у граніт.*

*Пасіть овець, кохайтесь на мені,
Видовбуйте зразки мого тіла –
я зовні сплю! Нутро ж моє в огні,
Калата серце променисто-біле!*

*Не стережіть, а стережіться вже:
Не встигнете пробачення просити,
Коли в нутрі полосоне ножем
і вибухну скажено на півсвіту!*

“І потече сторіками...”

Що потече? Вулканна лава? Кров? Слова Шевченка завжди актуальні.

Заарештували нас з Володею (третього випустили через ніч) 1 жовтня 1959 р. У Одесі, де я на той час служив матросом-радіометристом. Отже, сиджу в камері два тижні. 15 жовтня у Мюнхені комуністичні терористи з Кремля руками енкаведистів убивають Степана Бандеру. Про цю смерть я прочитав у газеті “Правда”, та й слідчий, перевіряючи, мабуть, мою національну складову, повідомив про це. Але, зрозумівши, що я не є національно свідомим, припинив експерименти на цю тему і провадив слідство далі російською мовою.

А зі мною трапилося надзвичайне (*так я досі трактую ту подію*): через кілька днів я *прозріваю, самотужки зрозумівши, що я українець*. Це відкриття мене дуже вразило – воно бурлило-вирлувало в мені кілька днів, і я, бігаючи по камері, у розпачі картав себе, розпинав себе, тортурував душу, гірко казав собі:

– *Так я ж – українець!* Чому ж я не пишу вірші й листи своєю мовою? Чому я знаю Маяковського, Єсеніна, а Шевченка, Франка, Лесі Українки – майже не читаю!? Як я міг не бачити Правду, Істину? Я – українець! А Україна в неволі, я ж, як поганий син, забув про її біди, пишу додому листи не своєю мовою (“*здравствуйте, дорогие папа и мама... Ваш сын Алексей.*”). Та який же я Алексей, коли я – ОЛЕКСА! 20 років життя пропало! Мені ж потрібно вчити *свою* мову, читати *наші* книги, вивчати *нашу* літературу! Микола Вінграновський, мій сусіда і друг, спокійно собі пише нашою мовою, навіть навчаючись у Москві – а я?

І я вирішую – якщо не дадуть мені розстріл чи 15 років, то, звільнившись, вступаю на український філфак і гризу-вивчаю свою мову і культуру...

До речі, таку трансформацію переходять многі вибранці долі. Як того ж самого Шевченка Ярема, “*хамів син*”, що перетворився нагло в Галайду, як тільки пізнав, що йому “*виросли крила, що неба достане, коли полетить*”. Коли в нім прокинулася свідомість козака, перестав нагинатися, став нагинати інших¹.

Я зрозумів, що саме небо продиктувало мені це відродження.

¹ Донцов Д. Дух нашої давнини.– Дрогобич: Відродження, 1991. – С. 155.

Але трохи згодом знайшов і таке пояснення цьому прозрінню-пробудженню: душа Степана Бандери, вирвана з тіла несповіданою, не підготованою, літала над Україною, шукаючи якусь юну душу, знайшла мене у камері, черкнула по моїй душі своїм крилом і вділила мені своєї любови до України.

Пізніше у містерії “БРАН” я це описав такими словами:

*Я в еміграції духовній
у юності перебував.
Був яничаром майже повним,
і власну мову забував!
Якраз тоді душа Степана,
осиротівши в чужині,
шукала душу безталанну,
щоб знак життя черкнуть на ній.
І я цей знак прийняв, як хлосту!
Він душу юну роз'ятрив –
і яничарство, мов короста,
опало з мене – я прозрів!
Побачив раптом Україну,
дітьмі забуту, в кайданáх!
До неї,
ставши на коліна,
заговорив словами сина,
благав: прости мене, страдна!...*

І я зрозумів підступність тієї протилюдської системи, яка зомбувала всі юні душі, підганяючи їх під свій гребінець, натягаючи силоміць на свій копил! Вона зомбувала в нас любов до себе, до псевдопартії, до псевдобатьківщини, вона кра-ла нас від справжньої Матері – України...

Але, на щастя, “життя не наліза на ваш копил!”, як сказав Василь Симоненко. І заморожені душі іноді скресають, будучи розмороженими Сонцем Правди-Істини, яка є присутня у кожній Людині, але закрите гіпнотичними хмарами зомбування. Тоді люди починають інобуття, відмінне від навколишнього.

Це моє рішення, ця настанова від того дня почала діяти. І саме тому, що я прозрів у камері, коли ніхто на мене не впливав і всі наступні роки був певен – *Істина-Правда на моєму боці*.

Одеський трибунал відміряв нам по півтора року.

І оце ми їдемо у “столипіні” з Харкова на Свердловськ, і я пишу вже українською. Сталося! Але мушу признатися – тяжко було мені переходити повністю на свою мову. І це при тому, що я навічно полюбив її і Україну, що бажання вчити її диктувала мені ота моя любов, себто, виходила з мене, з нутра мого! Тому розумію людей, які скаржаться, що тяжко їм опанувати нашу мову. Тим більш, якщо бажання їм надиктовано ззовні. Обставини примушують вчити, а внутрішнього бажання нема. Тому треба створювати такі обставини, щоб хотілося, щоб це бажання з'явилося!

Тож ось він, той віршик:

Жевріють на обрії зорі,
 І місяць, самотній юнак,
 Когось вигляда на просторі,
 Але не знаходить ніяк.
 Мовчать тополеві алеї,
 Схилилися верби сумні,
 Верхів'ям своїм над землею
 Вклоняючись низько мені.
 Прости, дорога Україно,
 Я кидаю вперше тебе,
 Незвідана доля закине
 Мене за Уральський хребет...
 Чарівнії ночі духм'яні,
 Як довго не бачити вас?
 Як довго в важкому чеканні
 Вбирати в багаття прикрас?
 Як довго надією душу,
 Жалем і тугою палить?!
 Я вірність тобі не порушу.
 Та серце щось дуже щемить..
 Про тебе там хто нагадає,
 Чарівна веснянка моя?
 Лиш місяць, що зараз сіяє,
 І там буду бачити я...

А це 1960 р. на Зелені Свята в таборі, уже з Шевченковими мотивами, любов'ю до козацтва:

Лапате листя клена
 Схилилося до мене,
 Я кленом цим зеленим
 Вквітчав свою постіль.
 В цей тихий вечір синій
 Я знов до тебе лину,
 Далека Україно,
 І знов молю: "Прости!
 Прости, моя кохана,
 Страднице безталанна,
 Навіки нездоланна,
 дорожча за життя,
 Що я не знав про тебе,
 Що я не чув про тебе,
 Не бачив те, що треба,
 За купою сміття.
 Тепер я бачу, ненько,
 Твої хати біленькі,
 Твої річки бистренькі,

*Степи твої й поля,
Козацькї жупани,
Смїливі отамани,
Твої відкриті рани,
Страдалище моя...
А я співав про квіти,
Про сум душі своєї
І мову, рідну мову
Вже починав втрачати.
Дозволь же над тобою,
Над долею твоєю
Оновленому серцю,
Коханая, ридати”.*

У мордовському концтаборі № 17, куди нас з Володею привезли весною 1960 р., ми застали тисячі колишніх воїнів УПА, в яких термін був рівно 25 літ!

Згідно з новим кримінальним кодексом, який тоді почав діяти, найвищим терміном стали 15 літ, а не 25. Тому просто в таборі щодня відбувався суд, на якому розглядали справи тих, кому дали 25 років. І, як правило, присуд був такий – “довідсидженого”. Бо на той час багато хто відсидів уже по 12–13–14 років. Таким чином щодня звільняли по 20–30 осіб.

Нас політв’язні зустріли радо, бо ж ми молоді, а поширили таку листівку... Це значить, ще не все пропало, народ не хоче миритись. Особливо втішило їх те, що ми, *одесити, говоримо українською*. Звичайно ж, колишнім воїнам УПА була зрозумілою мізерність наших знань про Україну. Тому вони постійно виховували нас – і на роботі, і коли чаювали ввечері. А у вихідний день ми сідали за баракком на травичку і читали, читали. До речі, читали колишні воїни УПА вголос, а ми, молоді, слухали. Там я уперше почув вірші справжнього Тараса, а не такого, якого нам давали у школі...

Признаюсь, це був для мене шок! “*Ой Богдане, Богданочку, якби була знала, у колісці б задушила, під серцем приспала...*” А “Розрита могила”, “Тржавець”! А “Кавказ”! Особливо оті слова: “*І тебе загнали, мій друже єдиний, / Мій Якове добрий! Не за Україну, / А за її ката довелось пролити / Кров добру, не чорну. Довелось запить / З московської чаші московську отруту*”.

Як найбільше свято запам’яталося мені читання поеми Івана Франка “Мойсей”, особливо вступна частина. Я її вивчив напам’ять і досі повторюю як молитву: “*Народе мій, замучений, розбитий, мов паралітик той на роздорожжю...*”. А потім Лесина поезія, її драми, де кожен рядок кричить про Україну.

А що значило для нас, молодих неофітів, дізнатися про гімн-славень “Ще не вмерла Україна”, якого нас навчили ті ж, колишні воїни УПА, про дві заборонені барви, про Тризуб, декалог... А десятки пісень, яких ми пізнали у таборі. Ніколи не забудеться те душевне піднесення, що охоплювало нас.

Колосальне, непередаване враження справляла на мене пісня “*Ой нема, нема ні вітру ні хвилі / Із нашої України! / Чи там раду радять, як на турка стати, / Не чуємо на чужині...*” Цю пісню з вірша Тараса Шевченка “Гамалія” – у неволі,

“у Скутарі козаки співали, співали сердеги, а сльози лились, лилися козацькі, тугу домовляли. Босфор аж затрявся, бо зроду не чув козацького плачу...”

У пісні – Босфор, а тут – і тайга навколо, і колючий дріт, і вишки з лоботрясами-ментами тряслися, бо у багатьох наших невільників текли сльози, коли ми виспівували:

*“Ой повій, повій, вітре через море,
Та з Великого Лугу,
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу.*

*Ой заграй, заграй, синесеньке море,
Та й під тими байдаками,
Що пливуть козаки, тільки мріють шапки,
Та на сей бік за нами.*

*Ой Боже наш, Боже, хоч і не за нами,
Неси ти їх з України:
Почуємо славу, козацькую славу,
– Почуємо та й загинем”.*

Чомусь ні в кого не читав я про цей унікальний спів політ'язнів у таборах. Уявіть собі: серед тайги обнесений колючкою і парканами табір, дерев'яні бараки. Поміж ними стоять у зеківському вбранні, з нашитими на куртках шматочками-прямокутниками, де білою фарбою написані прізвиська людей-зеків і номери “отрядів”, себто загонів. І всі вони самовіддано співають, голоси зливаються у могутній хорал, він злітає над концтабором і лине понад тайгою до України, до Великого Лугу, до Дніпра. Навколо бігають менти і кричать: “Прекратіть петь націоналістическіє песні!!!”, та їх ніхто не слухає. І ось вони хапають одного, другого і тягнуть на вахту. Як правило трьох-чотирьох-п'ятьох внаслідок цього саджають до БУРу. Мене теж одного разу за ці співи посадили у холодну. Тільки взимку, в лютому. Ми тоді пили чай і співали у роздягальні. Та ми почувалися такими, що мали рацію...

Слова Шевченкового вірша нас повністю полонили – ви ж уявляєте? – *Боже наш, лише б тільки почути славу!* Було досить для козаків почути славу, козацькую славу. Почути – і можна загинути. Головне – слава. Це, як ви розумієте, – лицарське ставлення до життя, а козаки були справжніми лицарями. Чи не звідси ота тотальна ненависть до них, до нашого народу з боку імперської наволочі, волоцюг, котрі жили загарбництвом, здирництвом, брехнею? А ми від тих геніяльних слів Тараса відчували себе сильнішими, впевненішими.

Але й тоді вже ми навчалися пісень не тільки печальних, журливих. Уже мали українці пісні бойові, мужні, співані січовими стрільцями *“на своїх дорогах бойових”*:

*І почувши грізну борню волі,
І вкриється кров'ю битий шлях –
Будуть хлопці йти суворочолі
В сіруватих, наче ліс, рядах.*

*І пройдуть вони безмежним краєм
Крізь пустелі сіл, дерев і трав.*

*І, можливо, ти тоді згадаєш,
Хто любов і мужність поєднав.*

Або ота – *“Ой видно село, широке село під горою. / Ой там ідуть стрільці, січовії стрільці до бою. / Хлопці ж бо то хлопці, як соколи. А хто піде з нами, буде славу мати: / Ми йдем за свободу воювати”*.

І тут цих два визначальних для нашого народу слова: *свобода і слава!*

Але повернемося до Шевченка. В таборі я повністю прочитав Шевченка, знав, що замість його слів *“за що скородили списками московські ребра”*, пани-окупанти друкували спотворене – *“татарські (!?) ребра”*. Знав, чому нам у школі давали вірші про кріпацьку неволю, а оцих, пекучих, болючих, не давали. Шевченкова поезія буквально потрясала мою душу, вона була сповнена якоїсь потаємної наснаги, містичної енергії, торкалася найпотаємніших струн душі, вона викликала якусь незбориму тугу, подібно до отих франкових слів *“Народе мій, замучений розбитий, / мов паралітик той на роздорожжю”*; чи Лесиних: *“Ми паралітики з блискучими очима, / орлині крила чуєм за плечима – / самі ж кайданами прикуті до землі”*; чи Олександра Олеся: *“Прокляття, розпач і ганьба – / усю пройшов я Україну, / і сам не знаю, де спочину, / і де не стріну я раба”*. Чи Володимира Сосюри: *“У голові твоїй макуха, / невже не можеш бути сама, / російсько-польська потаскуха, малоросійська тюрма?..”*.

Аж там я нарешті зрозумів, чому Шевченко мав такий величезний, доленосний вплив на наших українців, чому юнаки, прочитавши його, ставали Грабовськими, Лисенками, Грінченками, Драгомановими, Пулюями, Грушевськими, Петлюрами і багато інших менш відомих патріотів, чому вони досягали таких висот у науці, в техніці, у письменстві, чому вони самовіддано йшли на смерть за Україну. Слово Шевченка торкалося струн, які були в серці кожного українця, як і в моєму, це слово зачепило так, що воно загучало в українцях голосно, на весь світ...

І ось 1962 р., через рік після звільнення, я стаю студентом філфаку – звичайно ж, *українського відділення!* Одеського університету. Наступного року переїхав на сталий постій з Первомайська до Одеси і почав працювати електриком в “Одесаенерго”. Робота моя полягала в тому, що я робив планову заміну електролічильників у квартирах. За півдня встигав виконати норму, решту часу ходив до бібліотеки, відвідував заняття чи то на стаціонарі, чи на вечірньому відділенні університету.

Цікава, потрясна річ трапилася в мене одного разу. Дійсно: хто що шукає – те і знаходить! Міняю лічильник у якійсь квартирі, де жили досить літні вже люди. На припічку, бачу, лежить якась розкурочена книга, я погортав її – і у мене руки затремтіли: це було видання листів Тараса Шевченка і листів до нього. Підготував його Сергій Єфремов і вийшло воно в 1930 р. Господарі охоче віддали мені цей раритет! Безкоштовно!

Дома я вивчив його досконало. Академік С. Єфремов у передмові писав, що вирішили спочатку видати третій і четвертий томи – Листи і Щоденник, бо вони давно не видавалися. А пізніш видадуть 1 і 2 томи з художніми творами. Звичайно ж, ті “перші” так і не побачили світу, бо почалися оті апокаліптичні репресії та геноцид проти українців. Єфремова і його спільників по Академії арештували і знищили. За те, що вони були українцями.

А цей томище листів був унікальний – 200 сторінок дрібним шрифтом самих листів і 800 сторінок чудових, детальних коментарів до них, до кожного рядка, до

кожного прізвища, а то й слова! Лише уявіть, яке це було багатство!? Я віддав знайомому палітурникові. Він зробив з книгою диво: красиво обрізані сторінки, тверда обкладинка. Довго у мене була ця книга, аж десь після мого другого ув'язнення хтось украв її. Я все таки надіюся, що буде зроблено колись репринтне видання, бо ж вона де-небудь у бібліотеках повинна зберегтися... *Ні, я конче переконаний, що її треба перевидати! Шановні видавці, – знайдіть ці томи й перевидайте!*²

І ось я починаю писати курсову роботу “Контрасти в житті і творчості. Тему я вибрав сам, можливо, під впливом слів Івана Франка: “Він був кріпаком, а став володарем у царстві Духа”. Чим більше поринав у тему, тим глибше вона сама затягувала мене в себе. Контрастами і життя, і творчість Тараса буквально нашпиговані! І навіть окремі вірші, і навіть у багатьох рядках контрастні почуття, контрастні образи, контрастні звуки! Робота моя дістала схвалення, я був задоволений. Та надалі, на наступних курсах, зайнявся *винятково мовою*. Бо література (тодішня, звичайно ж) видавалася мені повією, прислужницею партійної банди, що приватизувала владу в імперії.

На той час я уже зрозумів, що мова – це найважливіша субстанція Духу нашого, що там – вона сам Дух! Я й дипломну роботу написав і захистив із мови – “Складівниця української мови”, де зібрав усі склади, розташувавши їх за алфавітом і написавши вступну статтю. Мені вдалося її видати окремою книжкою аж через 35 років (Одеса: Скайбук, 2003)

Але тоді я раптом зустрічаю в “Літературній Україні” статтю академіка Є. Шабліовського, який теж, як і я, відбув покарання в Сибірах, за сприяння антиподадонощика Л. Хінкулова. Дуже мені сподобався цей академік, і я наважився послати йому свою курсову роботу. І що ви думаєте? – він отримав її, прочитав і навіть відписав мені листа!

Нині, на превелике моє диво, я знайшов цього листа серед своїх паперів, які пережили не один обшук під час мого другого *репресантства*. Тож подаю його дослівно. Підкреслення в листі зроблено рукою Є. Шабліовського.

*11 березня 1966 року
Тов. Резнікову Олексію.*

Я ознайомився з Вашими нотатками до теми “Контрасти в житті і творчості Т. Г. Шевченка”. Вважаю, що тему Ви вибрали правильно: вона і мало досліджена, і актуальна, бо розкриває сутність творчості Шевченка. Правильно ви зробили, що починаєте розгляд цієї теми з визначень Франка: ніхто так глибоко не розумів глибини контрастності творчості Шевченка, як Франко.

Активний, протестуючий і стверджуючий характер Шевченкової творчості й хвилюючий ліризм – все це входить в поняття контрастності його поезій. Ще колись (1949) Іван Кочерга писав, що твори Шевченка “містять в собі якусь могутню, хоч і приховану, драматичну, більше того – трагедійну – енергію”. Драматизм творчості Шевченка був органічно пов'язаний з тим, історично зумовленим, драматизмом, який так яскраво виступає в українському фольклорі (особливо в

² Книжку перевидано до ювілею Пророка в Черкасах з ініціативи директора видавництва “Брама-Україна” Олександра Третякова та відомого шевченкознавця, автора нашого збірника Василя Пахаренка: Шевченко Тарас: Листування Тараса Шевченка / За ред. С. Єфремова. – Репринтне видання. – Черкаси: Брама-Україна, 2013. – 1056 с. (Ред.).

думах!), в усій історії українського народу. У Шевченка драматизм змісту і драматизм викладу складають одне ціле і набувають потрясаючої сили! Вже деякі твори його пройняті оцим внутрішнім драматизмом – “Причинна”, “Катерина”. В таких шедеврах Шевченка, як “Сон”, “Кавказ”, “Єретик”, в циклах “у казематі” і “невольницьких” поезій він досягає апогею. А візьміть поезії Шевченка останніх літ – “Осії. Глава XIV”, “Саул”, “І тут і всюди – скрізь погано...”, “О люди, люди-неборачки...”, – скрізь кипуча експресія, що обпікає жаром могутньої пристрасті. А візьміть метафори Шевченка – скрізь контрасти, скрізь висока трагедійність! Кожен рядок його поезій – це конденсована сила почуття, яке рветься з рамок традиційних рядків і зумовлює нову, нечувану доти конструкцію вірша:

*Село! – і серце одпочине...
Село! Село! Веселі хати!
Веселі здалека палати,
Бодай ви терном поросли!
Щоб люди й сліду не найшли,
Щоб і не знали, де шукати.*

Зовні спокійний, філософськи задумливий тон переходить в пристрасний клекочущий гнівом пафос трибуна:

*...Розпинать,
А не любить ви вчилися брата!
О роде суєтний, проклятий,
Коли ти видохнеш?!*

На мій погляд, Вам потрібно більше уваги приділити аналізу художнього вияву контрастності Шевченка, особливу увагу звернувши на метафори, порівняння, епітети, а також віршеву структуру (метрику). Буде прекрасна, потрібна робота!

Щодо Богдана Хмельницького, то не слід забувати, що Шевченко ідею єднання двох братніх народів (українського і російського) сприйняв схвильовано і тепло. [?] Поет глибоко розумів і цінив добрі наміри Хмельницького:

*Ото церква Богданова.
Там-то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився...*

Шевченко показує, що царат спотворив, втоптав в болото святі наміри Богдана. Царські сатрапи принесли з собою колоніальний грабіж, посилення кріпосницького гніту. Все це треба продумати, щоб не викривити історичної перспективи!

Бажаю Вам успіхів!

Євген Шабліовський

P. S. Стилістично потрібно Вашу роботу добре опрацювати!

Читач, певне, звернув увагу на трепетні закиди вченого щодо Богдана Хмельницького. Так-так. Ми добре розуміємо, чому були саме такі оцінки... Вони викликані моїми роздумами над контрастом у ставленні до гетьмана самого Тараса: “Ой

Богдане, Богданочку, якби була знала, у колиці б задушила, під серцем приспала!..” і офіційними славослов'ями на адресу гетьмана.

Зрозуміло, що і Євген Шаблівський знав *справжнього* Шевченка, як знали його воїни УПА, за те ж він (Шаблівський себто) і був репресований. Але тепер він був таборами навчений, як треба говорити, що треба писати, “...щоб не викривити історичної перспективи!”. Боже, якою та комуністична банда була жорстокою, бездушною і винахідливою у злі, як вона цупко тримала в руках розуми і душі навіть таких видатних людей, як усі наші (маю на увазі справжніх!) тодішні письменники і вчені! Аби не бути розстріляними чи знівеченими, вони мусили говорити не те, що думали! І говорили, і писали...

* * *

Ім'я Тараса Шевченка у ті шістдесяті роки не зникало ні на хвилину з нашої пам'яті, з нашого життя. Ліна Костенко писала, звертаючись до бюстика Хмельницького, поміченого нею за склом кіоска: “*Он бюстик Шевченка, ще менший за тебе. Хто смів так здрибнити, великих, вас!?*” Або ось таке: “*Що робив би Шевченко в тридцять третьому, тридцять сьомому роках? Певне, побувавши в Кос-Аралі, побував би ще й на Соловках... Досі був би реабілітований, хоч по-смертно, зате своєчасно...*” Ці слова із самвидаву були у нас на вустах і в серцях! А ось Микола Вінграновський:

*Той Сон і Син не гойдані ніким,
Хіба що рабством!
рабством!
рабством!
Де не живи – їх образу не кинь,
Бо не спрочуєшся, як збрешешся ти раптом...
Той Сон – вітрило нації...
Той Сон - Шевченко, виснений століттям
Для пробудіння всіх синів й століть.*

1964 року минуло 150 років з дня народження Тараса Шевченка. Тож шпальти газет були добряче таки завантажені статтями про нашого генія. У Вашингтоні ставили пам'ятник з молоденьким, рвійним, надхненим Тарасом, бо ж він коли ще питав у Бога, у долі:

*Чи діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
І впевнено відповідав:
А діждемось таки колись!*

Подумати лишень – три рядочки, а мільйони людей у США і в Україні переймаються ними ціле століття, пишуть за них дисертації, будують політичні плани і відповідні конфронтації! Воістину, Слово має колосальне значення! Тим паче – Слово Шевченка!

І написав я тоді вірша, викликаного Тарасовими словами, які я поставив у епіграф. Ось цей вірш:

“– Сини мої, сини мої,
Чом ви не великі?
Чом ляха ляха не ріжете?”
“– Будем різать, тату”!
Т. Шевченко

*А що, якби мені отак сказали:
Ти любиш Україну понад все,
Ти хочеш її волі чи свободи,
Ти хочеш бачити в добрі своїх братів?*

*Візьми й убий конкретну цю людину
І все, про що ти мрієш, що у серці носиш,-
Все збудеться! Свобідна, незалежна,
Вона засяє у народів вольних колі,
І гляне, як хазяїн домовитий
По своїй хаті і по своїм полі.
І мати усміхнеться і дитина
По-своєму до неньки заговорить,
І в берегах кисільних України
Молочні ріки потечуть до моря,
Ліси повстануть, повні звіриною,
Лани пшеничні вітер буде пестить,
І соняшники жовті в синє небо
Молитимуться цілий день до сонця.
Воскресне Україна в повній славі
І в блиску незатьмареному знову!
Князівський Тризуб стане величаво,
Шляхетно знову на чолі Держави!*

*Візьми й убий всього одну людину –
все збудеться, все станеться отак,
Як ти бажаєш, мариш і чекаєш!*

*Чи я убив би? – Дивні запитання
Навіюють Шевченкові писання.*

Я тоді дуже переймався гандизмом, найбільш християнською ідеєю Магатми Ганді. Він категорично забороняв індійцям убивати англійців заради свободи Індії. “Жодної краплі крові!” – це було його гасло. Та й Достоєвський чітко говорив, що навіть сльозу дитини не варто проливати заради будь-якої ідеї. А я порівнював їхню християнську, гуманну мораль із антимораллю більшовиків, які заради своїх мертвонароджених ідей убили понад сто мільйонів людей. Та й мене, нас ув’язнювали, карали, а то й тортували, а то й убивали за слово.

То ж я моторошно питав у себе – *чи я зміг би?* Питання було риторичне, звичайно ж, бо я знав чітко, що не вбив би, просто хотів торкнутися струни в душі читача чи слухача, бо такого вірша не надрукував би ніхто тоді. Бачив я тоді, що народ наш не зробить такого чину, він просто чекатиме, поки “згинуть

наші воріженьки, як роса на сонці". Бо ж усіх, які могли боротися, мали снагу до цього, влада нейтралізувала, вихолостила, знищила. Нема нині й подібного до Тараса Бульби, який убив сина за зраду...

Нема й Тараса Шевченка, який кинув знамените: *"Кайдани порвіте! І вражою злою кров'ю волю окропіте!"*

Тому й у моїй поемі "Промінь з Одеси" (1964 р.) Тарас говорить зрозумілою нам мовою, своєю

*Сто п'ятдесят! – а ви ще раби?
Підніжки, грязь пантруючій Москві?
Ні натяку, ні чверті боротьби –
Іще спите, коли буяє світ!?
Ви кров пречисту лиєте свою
За ката України і за юд?
П'єте отруту, блекоту Москви,
В ярмі так само хилитеся ви??*

А чому ж він так кричить? Бо він лишився собою! Бо –

*Не вірить, що ми в комі, наш Тарас,
Що нам з кінця тунелю світло б'є!
Він "ПОВСТАВАЙТЕ!" – вимага своє.
"ПОРВІТЬ КАЙДАНИ!" – твердить раз у раз.*

*"Я ідеальну зброю вам був дав –
Це Слово Боже, унікальний дар.
Я вас благав обнятися, а ви?
Губили голови, не мавши голови!"*

Усі шістдесяті роки пройшли у нас під знаком Шевченка. Ми щороку приходили до прекрасного пам'ятника у парку ім. Шевченка. Хай нас було небагато, проте ми це робили щиро і самовіддано. Нас "пасли" люди з кагебе, залякували, але 9 березня і 22 травня ми приносили квіти, читали вірші, співали Тарасових пісень. Це тривало до самого арешту мого 11 жовтня 1971 року.

* * *

Потім було друге ув'язнення, вже на 5 з половиною років. Знову камера в КГБ, судилище, пересилки, табори...

Пригадую знамениту нині зону № 36 у селищі Кучиному. (Там ще за часів Єльцина зробили музей ГУЛага, а зараз, 2015 року, хочуть переробити на музей кагебістів, бо ж вони обороняли імперію!).

Неділя, єдиний вихідний... Літо. Сонечко сяє. Ми з Тарасом Мельничуком лежимо на зеленій траві за бараком і пишемо вірші. Згадуємо, як сиділи в тюрмах-таборах наші колеги, як сидів Тарас Шевченко, Павло Грабовський, Лесь Курбас, Остап Вишня, і тисячі, тисячі, тисячі...

На душі паскудно. Під стіною бараку росте високе стебло Іван-чаю. Дивлюсь на нього і починаю писати: *"Святойванського зілля подай, переходню, подай..."* Що буде далі писатися – не знаю... Але відчуваю, що буде щось страшне... І воно приходиться. Пишу, пишу... Пишу! Нарешті кажу до Тараса:

– Слухай, що написалося.

І читаю.. Аж у горлі спазми...

*Свято йванського зілля подай, переходню, подай –
Я каліка, німий, божевільний, без рук і без ніг, і без яї,
Тільки очі та вуха, тільки серце, мов рана, й душа.
Я живий одним духом – та й той мене, брате, лиша!
Свято йванського!!*

*Свято йванського зілля подай, переходню, мерції!
Я хмарина, я виляв бездонні солоні дощі.
Так могло ж воно вирости зілля-спасілля моє –
Бо вже сили і віри, і міри мені не стає?!
Зілля!!*

*Свято йвансько гозілля подайте, подайте, молю!
Я оголений нерв – я не їм, я не пю, я не спю.
Дайте руки і ноги – поповзу, побіжу, утечу!
Бо востаю у землю, вже й порухи кореня чуть...
Подайте!!*

Тарас мені читає, що він написав...

І ми обидва – як оголені нерви...

Звільнявся я 11 квітня 1977 р. До Одеси мене не пустили, примусили жити у Первомайську, біля батьків.

* * *

Та настала ще одна незабутня мить, коли я зустрівся із Шевченком на Чернечій Горі, це був 1993 рік. Ми, учасники Всесвітнього конгресу українських політв'язнів припливли пасажирським катером у Канів, щоб уклонитися Тарасові. Піднялися нагору – уявляєте який трепет душевний нас охопив? Ось вона, пуповина України, ось він Батько наш.

А праворуч від пам'ятника ми помітили велику групу людей, серед них – священник править службу. Підходимо і дізнаємося, що це *панахида по Олексі Гірникові, який спалив себе тут в ніч на 22 січня 1978 року.*

Це якраз ще й року не минуло, як я був звільнений з таборів і потрапив до Великої Зони. Це тоді почали ділити класи на дві половини для кращого вивчення московської мови. Ще й учителям доплачували по 25 відсотків за ту ієзуїтську роботу! В ті страшні роки йшло шалене російщення – і Олекса Гірник вимушений був зробити те, що зробив.

Він уночі прийшов сюди, розкидав тисячу листівок, у яких пояснював свій вчинок – і підпалив себе. Вранці кадебісти оточили Тарасову Гору, зібрали майже всі листівки (бо з десятків хтось заховав у кишені), заборонили усім згадувати про цей чин героя України. Так ми й не знали про цю страшну подію. І ось тепер стаємо на коліна і молимося за душу Олекси Гірника.

Знаючи, що релігія вважає гріхом самогубство, я навіть розгубився – він же спалив себе не просто так, а за нас, за Україну, “за други своя”, а, отже, на ньому нема гріха!? Я одразу ж згадав незабутній, геніяльний вірш Кобзаря “*Я так її, я так люблю, свою Україну убогу, що проклену самого Бога, за неї душу погублю*”.

А тут ми побачили все те ж саме, що писав і відчував Тарас – і велику любов до України, і готовість погубити не лише тіло, а й душу. Вражений почутим, я почав тут же складати вірша. Ось яким вилився він:

*Олексо, грішнику святий,
В тобі була не іскра Божя,
А ватра, а вогонь жахкий!
Те подум'я святе і гоже
Нас досі спопеляти може
І буде. Й будить крізь роки.*

*Як ти Україну любив!
Як волі їй тобі кортіло!
Як ти поставити хотів
Не тільки Слово, але й Діло
На осторожі нас, рабів.
Але не ближнього ти вбив...*

*Себе самого...,
За нас, рабів оспалих, стлілих,
Ісус офірував лиш тіло,
А ти – і душу погубив.*

*Олексо, грішнику святий,
Молю, упавши на коліна,
Тебе, щоб ти мені простив
Мою ятріючу провину –
Що я живий стою, а ти –
Сконав, згорів за Україну...*

*Благаю Господа уклінно
Малу можливість віднайти,
Щоби твого гріха частину
Мені вділити...
І простить.*

7.06.1993

Олекса Гірник – грішник, але святий. Як бачимо, я навіть наголос поставив такий, як у Шевченка в слові *Україна*. Я питав у кількох священників – чи гріх є за Гірником? Вони відповідали – ні нема, бо він віддав життя *за другів своїх*.

Шевченко говорить прямо до мого серця, до моєї душі. Правда на його боці. І ми не можемо її не чути. Бо це наша Правда.

ДОДАТКИ

[Володимир БАРСУКІВСЬКИЙ, Олекса РІЗНИКІВ]

ОБРАЩЕНИЕ К НАРОДУ
ДОРОГИЕ ДРУЗЬЯ И ТОВАРИЩИ!

К Вашему уму и сердцу обращаются люди, нашедшие в себе силу и мужество выступить против ненавистной диктаторской политики партии и теперешних правителей.

ДРУЗЬЯ!

Взгляните на мир прозревшими глазами, откиньте пелену лживых слов, которыми опутывает Вас с помощью газет и радио кучка захвативших власть коммунистов. .

Разве не улыбаетесь Вы иронически, читая газеты или слушая радио, разве не возмущаетесь попой ложью и двуличностью, сквозящей в каждой фразе, в каждом выступлении?

Они кричат о свободе и демократии, но это – свобода в клетке, а народовластие задушено и подменено властью верхушки партии.

Они кричат о богатстве народа, о подъёме его благосостояния, но народ, между тем, беднее, чем до революции.

Рабочий на свою мизерную зарплату не может прокормить себя, не говоря уже о семье.

А как живет крестьянин? Землю, политую потом дедов и отцов, у него отобрали. Загнанный в колхоз, не имеющий никакой заинтересованности, никакой привязанности к земле, он уходит в город, чтобы не видеть сельского убожества.

Но что найдет он там?

Такое же бесправие, нищету и забитое существование.

Нехватка продуктов, обуви и одежды, дороговизна и убогие заработки – это все достижения за сорок с лишним лет, в течение которых народ не видел ничего, кроме войн, разрухи, голода, произвола и обмана.

Неумная и диктаторская политика партии коммунистов как внутри, так и вне государства приводит мир к расколу, к необузданной гонке вооружений с затратой неисчислимых народных средств и вносит в сердца людей смятение и страх за своё будущее.

ДРУЗЬЯ И ТОВАРИЩИ!

Мы желаем братства, истинного братства, а не вражды между народами всех стран мира!

Довольно раскалывать мир на два так называемых “лагеря”!

Долой фашистскую диктатуру партии!

Нам нужна подлинная свобода взглядов, слова, печати!

Мы стоим за признание религии и церкви государством!

Долой атеистическую пропаганду!

Да здравствует подлинная свобода народа!

Союз борьбы за освобождение народа
 (“СОБОЗОН”)

РОДОМ З ТРИДЦЯТЬ СЬОМОГО

*У тридцять сьомому, вночі,
Коли із крику, болю, крові
Дитям надії і любові
З'явився я – іще нічим –
Матерії рухома крихта,
Без тіла ще і без душі, –*

*Чекали мого вдишу-крику
Десятки душі, іще чужих.
Чиї то крила шелестіли,
Чиї то душі прилетіли,
Кого покинули, чого?
Чом спрагло прагли і хотіли
Дев'ятимісячного тіла,
Іще бездушного мого?*

(Оці душі, що літали наді мною, – це ж були ті душі, які тої ночі вирвалися із розстріляних сталінськими чекістами заарештованих людей).

*В лютневій лютій заметілі
Палахкотіли, мерехтіли,
Як рваний бурєю вогонь,
Роїлись, кублились, сплітались,
Ясними іскрами здавались
Прозорі краплі з рваних ран,
Бо були з коренями рвані
У їх останньому світанні,
У першому з моїх світань.*

*Із першим, із судомним вдихом
Чию вдихнув, якщо одну,
Таким несамовитим криком
Її зустрінувши – чому?
Чию верстаю далі долю
Із тридцять сьомого, того?*

*...Спадковість полум'я і болю
Народу їхнього, мого.*

118

*У березні береза не цвіте,
у березні ще заметілі, власне,
як не сніги – багнюки непролазні,
тумани, сирість, хмари... та, проте,
є дні такі, що пору невизначну
оздоблюють в проміння золоте,
врожевлюють, плекають мрії красні,
підносять вгору почуття святе...
Благословен той чистий пієтет,
співмірність, співвідносність,
співгараздність,
коли усіхне змішується з власним,
а все дрібне покійно геть іде.
Благословенні материнський день
і їх продовження – обидва дні Тараса.*

27.02.1975, концтабір